

FYNS BEBYGGELSE I OLDTIDEN

Af *Erling Albrechtsen*

De rige skriftlige kilder, som i arkiver og biblioteker står til rådighed, når forskningen vil studere det danske folks liv i historisk tid, bliver unægtelig mere karrige, når vi søger tilbage til oldtiden. Helt kan vi dog ikke sige, de lader os i stikken. Omkring vor tidsregnings begyndelse skrev jo romerske forfattere ivrigt om romerrigets nære og besværlige naboer, de germanske stammer, og strejflys kastes endog ind over Norden, men det, de fortæller om de nordgermanske folk heroppe ved verdens rand, i „det yderste Thule“, er i virkeligheden så lidt og så vagt, og hvor meget vi end vender og drejer de klassiske skribenters beretninger, må vi indrømme, at der ikke for Danmarks vedkommende kan bygges stort på dem. Først i vikingetiden får historien mæle gennem fremmede kronikørers rejsebeskrivelser, gennem runesten og sagaer.

Når der nu på de følgende sider skal gøres et forsøg på at tegne et billede af Fyns bebyggelse i oldtiden, må vi altså lade fremstillingen hvile på en anden art historiske kilder: de jordfaste mindesmærker og de arkæologiske fund, som i tidens løb er fremdraget af landsdelens jord. Begge er de lige værdifulde og sikre spor efter bosættelsen, og andet materiale står ikke til rådighed. Vi vil nu prøve at klare spørgsmålet, hvor bebyggelsen bredte sig i oldtidens skiftende perioder, og forsøget vil komme til at hvile på topografisk grundlag, på en kortlægning af alle mindesmærker og fund fra oldtiden, som kan tidfæstes.

De jordfaste minder er bopladser, gravhøje og -kamre samt jernalderens gravpladser under flad mark. Til de jordfaste mindesmærker slutter sig de samlede fund optagne i grave og alle enkeltfundne oldsager, så vidt de kan nøjagtigt stedfæstes. De jordfaste

mindesmærker og en del fund blev i sin tid, især i slutningen af sidste århundrede, kortlagte ved Nationalmuseets antikvariske bearbejning af Fyn, et arbejde, som siden videreførtes af Fyns Stiftsmuseum. Hermed er skabt et overmåde værdifuldt studiemateriale, de såkaldte „sognebeskrivelser“. I undersøgelsen vil vi tillige med sognebeskrivelsen også inddrage alle fund i Fyns Stiftsmuseum og de fynske oldsager, der gennem tiden har fundet vej til Nationalmuseet. Som helhed kan det siges, at det er et alsidigt og temmelig rigt materiale, der står til rådighed for undersøgelsen, således at der næppe er større sandsynlighed for, at fremtidige fund vil ændre hovedtrækkene i det billede, som nu kan tegnes på grundlag af fundene.

Skildringens topografiske omfang er givet af kortene selv: Fyn med omliggende øer. Dog er Als, Ærø og Sydlangeland ikke medtaget.

Rensdyrjægerne på Fyn.

De arkæologiske fund viser os, at Fyn har været beboet lige så langt tilbage i fortiden som nogen anden landsdel. Da isen efter den sidste istid for 15—20000 år siden trak sig tilbage til Sverige og Norge, lå de syddanske sletter åbne hen under arktisk klima omtrent som nutildags den nordrussiske og sibiriske tundra og med samme plantevækst og dyreverden. Rensdyret var det efterstræbte vildt for de fåtallige jægere, som sydfra var fulgt efter renen herop til Norden.

Sporene på Fyn efter de ældste rensdyrjægere er kun få. Der er her endnu ikke som ved Bromme på Sjælland fundet bopladser fra den tid. En skønne dag finder vi vel bopladserne på Fyn, men indtil nu kender vi kun enkelte løsfund efter de ældste beboere. Jægeren fulgte renen med bue og pil. Til pileskaftet havde han surret en od med en plump skafttunge udhugget af en flintflække. Fra Fyn kender vi tre sådanne markfundne pilespidser, se fig. 1, b.

Endnu et våben førte jægeren med sig. Ved bæltet bar han et

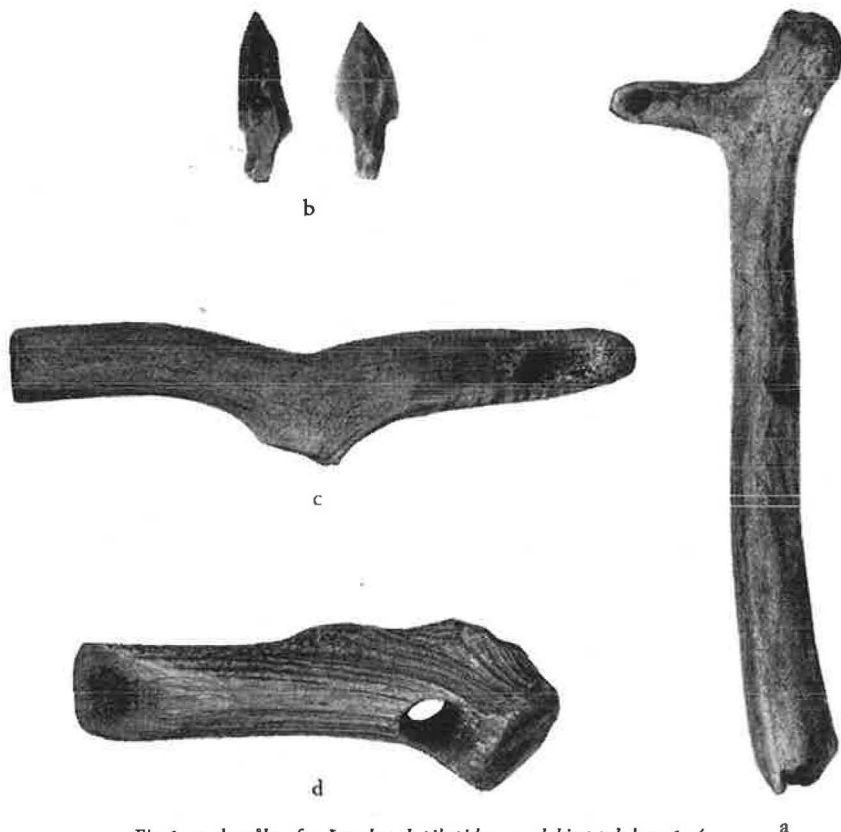

Fig. 1. a slagvåben fra Løgeskov, b pilespidser, c—d hjortetakokser. 1 : 4.

slagvåben af rensdyrhorn, fig. 1, a. Det afbildede redskab, som nu er i Fyns Stiftsmuseum, fandtes 1947 under uddybning af Hundstrup Å ved Løgeskov i Stenstrup sogn. Øverst til venstre ses slaghovedet; det er dannet ved overskæring og skrå tilglatning af hornets øjegræn. Forneden er skaftet overbrudt og i bruddet delvist efterglattet med en flække. Dets alder må sættes til 10—12000 år. Et lignende slagvåben fandtes 1890 under gravning af et bassin ved Odense Kanal, men hovedet var her kortere og havde tværegg.

Flere er sporene ikke, men dog alligevel sikre minder om de første mennesker, der færdedes her, de første af den jæger- og fiskerbefolkning, hvis historie herefter skulde dække 8000 år af Fyns fortid.

Den ældre stenalders indlands- og kystbebyggelse.

(Fastlandstid, atlantisk tid.)

Efter isens afsmeltning havde landet hævet sig adskilligt, så meget, at den vestlige Østersø ikke var til. Hele Danmark var altså i fast landforbindelse med det kontinentale Europa, og vi taler derfor om *fastlandstiden*. Fyn var en del af denne fastlandsblok, kun adskilt fra Sjælland ved den vandrige flod, der i Storebælt-dalen afvandede den ferske Østersø, og fra Jylland ved den floddal, hvori siden Lillebælt strømmer. Landet dækkedes nu af fyrreskove med undervækst af hasselkrat. Her færdedes de store jagtdyr urokse, elsdyr, kronhjort, rådyr, vildsvin, bjørn, ulv.

Vort kendskab til bebyggelsen er blevet stærkt udvidet ved en række undersøgelser, som Nationalmuseet og Fyns Stiftsmuseum i fællesskab foretog over hele Fyn i årene under den anden verdenskrig. Endnu er dette materiale ikke publiceret, men visse hovedlinier kan dog allerede nu trækkes op. Det har vist sig, at befolkningen i vid udstrækning har søgt ophold ved bredderne af åer og daværende søer. Hvor en flok jægere havde slået sig ned, kan man i dag i overfladen finde mængder af flinteredskaber, affald samt spor efter bålild. Om folket også har søgt havkysterne, kan vi ikke afgøre, eftersom de daværende kystlinier på grund af den senere landsenkning nu ligger langt ude i havet, men det er sandsynligt.

På kortet, tavle I, ser vi en del af bopladserne indtegnet med rund signatur, ialt 99. Medtagne er kun de største og de sikrest daterede. Ved undersøgelsen kortlagdes ganske vist ca. 200 flintpladser, men mange af dem tilhører enten den yngre stenalder eller er så små, at de er vanskelige at tidfæste. Imidlertid kan der ikke være tvivl om, at de 99 pladser på kortet giver et ret fuldstændigt billede af Fyns bebyggelse i fastlandstiden. Eller rettere: Kortet viser, på hvilke steder jægergrupper til forskellige tider har boet en længere eller kortere overgang. Efter sagens natur er et jægerfolk jo ikke i egentlig forstand bofast, idet jægeren må følge vildtets bevægelser, hvor det færdes.

Fig. 2. Flintsager fra fynske indlandsbopladser. Maglemosetid.
Øverste række fra venstre: 2 kerneøkser, kernebor, skiveøkse, flækkeblok.
Nederste række: mikrolither, tværpil, skraber, flækker. 1:3.

Som det ses af kortet, samler bopladserne sig over større dele af øens midte, mindst dog mod nord og øst, hvor der nærmest er fundtomt, mest syd og vest for midten. Det fremgår endvidere klart, at det er de store dalfører med åer og søer, der har tiltrukket menneskene. Mange af søerne er i nutiden tørvemoser, men for anskueligheden er alle, der har flere bopladser, gengivet på kortet som søer. Mærkeligt nok har det største vandløb, Odense Å, ikke virket synderlig dragende. Det er i det hele mere søernes velkomne lysning i den tætte urskov, og så naturligvis deres fiskerigdom, som har lokket.

Et område, hvor bopladserne ligger særlig tæt, er det 9—10 km lange system af større og mindre søer, der i nutiden strækker sig som et mosedrag fra Tommerup i øst til Neverkær Mose ved Årup i vest. Her kendes hen mod 30 pladser. Andre områder med tætliggende pladser er det smukke mosedrag Stævningen ved Glams-

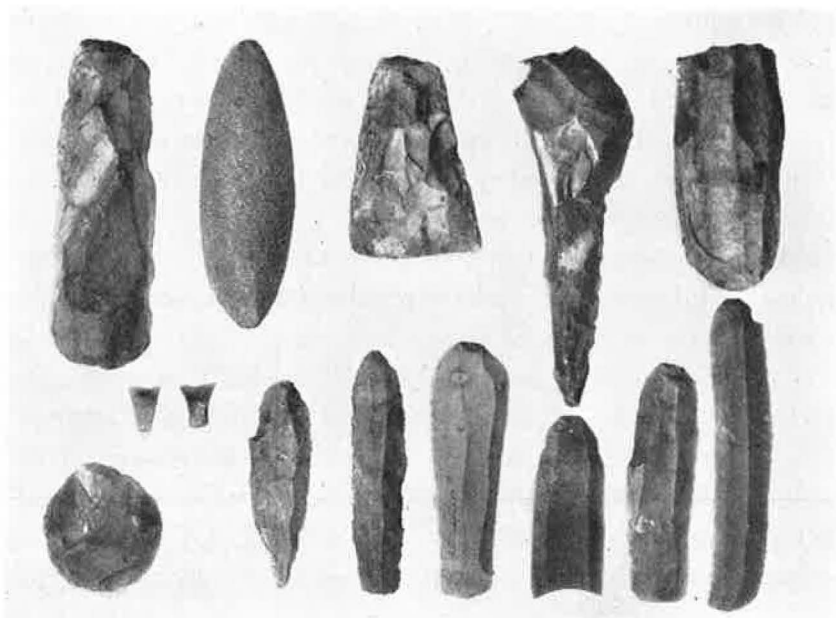

Fig. 3. Oldsager fra fynske køkkenmøddinger. Kystkulturen. 1:3.

bjerg i sydlig retning fra Neverkær, og sydøst for Stævningen har vi Ulvemosen omkring Nørre Broby, hvor fem mindre pladser er kortlagt. Længst mod syd møder vi atter to strøg med tætliggende bopladser. Det ene er vestsiden af Arreskov Sø med 10 pladser; det andet ligger ved Snarup Mose og de andre småmoser deromkring, som alle i fastlandstiden har været søer; herfra kendes 12 lokaliteter. Hermed er de vigtigste områder nævnt. Et fællestræk for de allerfleste af bopladserne er beliggenheden: en lille odde eller tange ud i søen med snæver adgang fra land eller en lille holm ude i søen, der gav sikkert tilhold og værn. Tit slog man sig også ned på en lav sandbanke, hvor en å løb ind i eller ud af søen, fordi fiskefangsten her var rigeligst.

Et særligt problem er spørgsmålet om de enkelte bopladsers alder. Inden for de lange tidsrum, der er tale om, må vi naturligvis regne med store forskelle. Blandt pladserne kan der imidlertid udskilles et antal, som med sikkerhed kan henføres til den kultur-

gruppe, man efter det første findested på Vestsjælland kalder *Magle-mosekulturen*, og hvis alder er ca. 8000 år. Denne kultur kendetegnes blandt andet af økser gjort af hjortetak med et skafthul tæt foran nakken, fig. 1d, af groft tilhuggede kerneøkser og andre flinteredskaber, deriblandt de små „mikrolither“, fine flækkespidser, der vist brugtes som pileodde, se fig. 2. Men ellers er på de forskellige fynske bopladser snart kerneøkser og andre grove flinteredskaber i overtal, snart råder den mikrolithiske flintteknik. Sidstnævnte træffer vi f. eks. på en stor boplads, der ligger på et sandet næs i Skydebjerg sogn, hvor Brende Å flyder ind i Neverkær. Her er marken oversået af talrige redskaber og tusinder af stumper affaldsflint, men mens der kun er fundet få kerneøkser, er der opsamlet ikke mindre end 400 mikrolither. Disse to bopladsgrupper på Fyn, den ene med grov, den anden med fin flintteknik, svarer henholdsvis til de nordvestsjællandske Maglemosebopladser og til den samtidige sydsjællandske gruppe ved Sværdborg og Lundby moser.

„*Neverkærkulturen*“. Imidlertid findes blandt de fynske indlandsbopladser et ikke ubetydeligt antal, der ved deres redskabsindhold skiller sig en del ud fra de lige omtalte. Det gælder især bopladser fra området omkring Neverkær. På flere af dem har man ved siden af ældre redskabstyper fundet *ynge* sager af den art, som ellers præger køkkenmøddingerne ved stenalderhavets kyster i *atlantisk tid*. I denne var der efter fastlandstiden indtrådt en landsænkning, hvorved store dele af Norddanmarks kystegne blev oversvømmede.

Som det om lidt skal ses, kender vi bopladser langs Nordfyns kyster fra dette senere tidsrum, da sænkningen var indtrådt. Der er derfor næppe tvivl om, at en kulturpåvirkning af indlandsbopladserne fra kystens jæger- og fiskerfolk, måske ved vandring, må have fundet sted. På bopladserne ved Neverkær langt borte fra havet finder vi nemlig kystkulturens typiske sager: spidsbundede lerkar, en ny slags hjortetakøkser med skafthul midtpå gennem en

afskåret sidegren, fig. 1c, lange flækkeskrabere, tværpile, former, som er den ældre indlandskultur fremmede. Samme kulturblending er iagttaget også andre steder på Fyn, men mest iøjnefaldende ved Neverkær. Denne „Neverkærkultur“ er da et fynsk sidestykke til Åmosekulturen på Sjælland og viser, hvorledes der ned gennem den ældre stenalder på Maglemosekulturens gamle grundlag finder en udvikling sted, en opblanding af indlands- og kystkulturerne.

Kystkulturen, endelig, har vi kendskab til gennem et mindre antal bopladser langs nordkysten af Fyn. På tavle I er de afmærkede med kryds. Der kendes ialt 18. Det er mest småpletter med tynde skallag af østers, hjertemusling og blåmusling, iblandet bål- aske, flintsager og flintaffald samt dyreknogler. Disse små køkkenmøddinger er nært knyttet til stenalderhavets kystlinie og findes derfor i flere tilfælde noget inden for den nuværende kystlinie, da jo Norddanmark, herunder også Nord- og Nordøstfyn, atter har hævet sig siden sænkningen i atlantisk tid.

Længst mod vest findes to småpladser ved Svinø. Flere skallag kendes også langs kysten øst for Bogense, f. eks. et ret betydeligt på nordsiden af den nu landfaste Store Stegø. Ved Holmebro inderst i Klinte Fjord findes en lille flintplads, og tydelige spor af bosættelse kendes også ved Hasmark og på Romsø i det nu inddæmmede fjordareal mellem Egense og Hasmark. Men særlig har det vestlige Hindsholm, Lillestrand, med sin stærkt fligede kyst, næssene og småøerne, tiltrukket bosættelsen. Flere småpladser ligger på Fyns Hoved og ved Korshavn samt en større ved kysten inden for Mejlø. Mest kendt er imidlertid køkkenmøddingen på Langø vest for Martofte, der undersøgte i 1920'erne af Nationalmuseet og apoteker Helweg Mikkelsen. Skallagets tykkelse opmålt til 0.80 m og dets udstrækning til 50 m. Der fandtes hundreder af redskaber, især af flint, men også en del af dyreknogler, alt af de typer, som almindeligt findes i køkkenmøddingerne, og som hører til den kystkultur, der efter det berømte findested ved Limfjorden kaldes Ertebøllekulturen.

Det store landnam i yngre stenalder.

De ældste bønder.

(Ca. 2500—1500 f. Kr.)

Overgangen for 5000 år siden mellem den ældre og den yngre stenalder er det vigtigste skel i Danmarks historie. Udefra kom da de første bønder til Danmark. Pletvist ryddedes egeskoven med ild og økse, og ploven brød jorden for første gang i det agrariske Danmark. Ikke at dermed den gamle jæger- og fiskerbefolkning helt forsvinder ud af billedet. Fundene viser, at den endnu fristede livet på afsides steder, men fra nu af præges udviklingen af bønderne og det nye samfunds højere materielle kultur.

Kortet tavle II viser bebyggelsens udstrækning i den yngre stenalder. Sammenligner man det med tavle I, ses det hurtigt, at bebyggelsen er trukket fra indlandet ud i et bredt randbælte langs øens kyster i nord, øst og syd, men ikke i vest. For at kortet skal kunne give et så nøjagtigt billede som muligt af bosættelsens udstrækning i den yngre stenalder, er kun de jordfaste mindesmærker: bopladser og grave, indtegnede. Bostederne skulde jo sikrere end noget andet vise, hvor folket levede, og gravene, ja, dem lagde man efter sagens natur nogenlunde nær bopladsen. Derfor er også på kortet alle enkeltfundne oldsager udeladt. En flintøkse eller en dolk kunne let gå tabt under jagten langt borte fra hjemmet, og prøver man at tage alle disse enkeltgenstande med på kortet, viser det sig, at bosættelsens grænser udviskes kendeligt.

Vi vil nu se lidt nærmere på det, de enkelte fundgrupper siger om bebyggelsen på Fyn i yngre stenalder. Her får vi desværre ikke synderlig hjælp fra bopladserne, både fordi de er for få og for små. Vi kender en del flintpletter spredt over øen, men de kan kun i almindelighed dateres til yngre stenalder. Ikke umuligt er det, at sådanne pladser, især når de ligger ved et vandløb, en sø eller en fjord som gruppen ved Klinte Fjord, kan være steder, hvor den gamle jæger- og fiskerbefolkning har levet videre ned i yngre stenalder.

Når derimod bosættelsen ved langvarighed og intensitet har afsat egentlige kulturlag med alskens levn som bløddyrskaller, aske, dyreknogler, redskabsrester, har vi dermed bedre mulighed for at lære pladsens alder at kende. Her svigter desværre dyssetiden på Fyn, men fra jættestuetid har vi adskillige fund. I Fyns Stiftsmuseum opbevares et fra Fruens Bøge, som indeholder en mængde lerkarskår ornamenterede i den ældre jættestuetids stil. På sydkysten af Lyø er udgravet et kulturlag med knogler af okse, får og svin; der fandtes også tyndnakkede flintøkser, skrabere og mange skår af ornamenteret keramik. To lignende fund er fra Christiansminde ved Svendborg. Langt det vigtigste er dog bopladsen på Troldebjerg på Sydlangeland, udgravet af Jens Winther. Der er her tale ligefrem om en bymæssig bebyggelse med hustomter fra den ældre jættestuetid. Fra den yngre periode kender vi kun to langelandske fund, fra Lindø og Blandebjerg og et fra Allerup Viemose ved Odense, sidstnævnte med flintsager både fra yngre jættestuetid og dolktid. Kun enkelte mindre flintpladser er kendt her på Fyn fra stenalderens slutning, dolktid.

Som helhed får vi jo ikke af bopladserne noget særlig klart billede af bebyggelsens udstrækning, men til gengæld giver gravene fyldige oplysninger. På tavle II er med forskellige signaturer mindesmærkerne opført fra de tre perioder: dyssetid, jættestuetid og dolktid. Dyssen er jo den ældste af den yngre stenalderes store stengrave (megalithgrave), derefter kommer jættestuekammeret stærkt udvidet i størrelse og med en lang gang udgående fra den syd- og østvendte langside; yngst er hellekisten, det noget mindre gravkammer, der byggedes hen mod stenalderens slutning, i dolktid.

Efter kortet ser det dog ikke ud til, at de tre gravtypers udbredelse har skiftet nævneværdigt inden for det tusindår, i hvilket de store stengrave er blevet rejst. I de forskellige egne findes dysser, jættestuer og hellekister side om side. Dog viser kortet, at jættestuerne er nok så talrige på Nordfyn, mens dysserne er langt i over-tal på Øst- og Sydfyn. I alt er indtegnet 509 dysser og 117 jätte-

stuer, både de endnu bevarede, og de som gennem opdyrkning eller på anden måde er blevet sløjfede, men endnu kendes gennem anti-kvariske beskrivelser. Langt mindre er antallet af hellekister, kun 9, og denne gravform har derfor ikke været meget brugt. Til gengæld har man i dolktid i udstrakt grad benyttet de allerede dengang gamle dysser og jættestuer, når de døde skulde jordes. Det ved vi fra talrige fynske fund, især fra Sletten, hvor dolktidssager findes i de ældre gravkamre sammen med oldsager fra dysse- og jættestuetid.

Kortet giver et billede af bebyggelsens udbredelse. Det ses, at mens visse strøg er helt eller næsten helt fundtomme, findes der i andre egne mange mindesmærker. De talrige stengrave på Sletten i Lunde og Skam herreder viser, selvom kun få af dem er bevarede til i dag, at der har bredt sig en ånselig og udstrakt stenalderbygd dér. Også Hindsholm har haft mange grave; velbevarede dysse- og jættestuekamre træffes endnu i landskabet, og her, ved Snave, ligger Fyns største jættestue, en af landets smukkeste. Hindsholmbebyggelsen fortsættes ned over landtangen mellem Odense Fjord og Kertinge Nor, men syd herfor standser den op, og det sydlige Bjerge herred med dele af Åsum herred er næsten fundtomme. Imidlertid ligger mindesmærkerne atter tæt langs Vindinge Å, især ved dette vandløbs øvre del. Her kender vi fra Ellinge over Rolfsted og vestpå hen mod Sønder Nærå over en snes dysser, de fleste desværre dog ødelagte. Denne bygd, som jo mod vest strækker sig temmelig langt ind i landet, danner begyndelsen til den store sydøstfynske stenalderbygd, der dækker en bred kystbræmme til egnen ned mod Svendborg. Her finder vi to af Fyns smukkeste og bedst bevarede mindesmærker fra stenalderen: en femkamret langdysse ved landevejen tæt øst for Ellested, og ved Lindeskov landets største langdysse, næsten 200 m lang.

Mens egnen om Svendborg kun har få mindesmærker fra stenalderen, tiltager de i tal vestpå og ligger her i en smal, men tæt besat bort, der følger kysten. Særlig tæt forekommer de i Pips-

torn Skov ved Holstenshuus og på Horneland, der tidligere har haft over et halvt hundrede dysser og nogle jættestuer, en del endnu bevaret gennem fredninger under Hvedholm. Også de sydfynske øer har båret en anselig bebyggelse. Både Langeland og Ærø har, og har især haft, mængder af store stengrave; det samme gælder nogle af småøerne, Lyø flest, der oprindelig på sit snævre område rummede 16 dysser og 1 jættestue. Af kystegnene på Fyn har endnu partiet om Helnæsbugten en del stenaldergrave, men de vest- og nordfynske kystegne i Båg og Vends herreder lader ellers ikke til at have huset nogen tættere befolkning i den yngre stenalder. I hvert fald mangler gravene her eller forekommer kun spredt.

Vi har nu set, i hvilke egne af Fyn stenalderens bønder havde slået sig ned for at dyrke jorden. Men endnu ét må vi spørge om: Hvilken jordbund foretrak stenalderbonden? Boede han helst på lergrund eller på lettere sandmuld? For at kunne give svar herpå ind tegnede jeg samtlige mindesmærker på et jordbundskort i målestokken 1 : 100000, et kort, som Danmarks Geologiske Undersøgelse velvilligst stillede til rådighed. For yngre stenalder viser undersøgelsen følgende resultat: Af periodens 41 bopladser ligger 13 på sandjord, men resten på leret grund. Bopladserne, som jo efter sagens natur nøjagtigst angiver bosættelsen, synes altså ikke, som tilfældet er i Jylland, at foretrække den lettere jord. Samme resultat giver en betragtning af gravene. De samler sig på lerjord: den nordfynske slette, Øst- og Sydøstfyn, den sydfynske kystbræmme og Langeland. Nogle tal viser forholdet. Af 117 jættestuer ligger 22 på sandmuld, af 509 dysser 49, af 9 hellekister 1. Hertil kommer, at de mest sandede egne, det indre og vestlige Fyn, som helhed er tyndt befolkede, mens de lerede egne bærer tæt bebyggelse.

Årsagen til forskel i valg af jordbund på Fyn og i Jylland er vel den simple, at den yngre stenalderens bønder foretrak kystegnene, og på Fyn findes jo den tungeste jord i en bred kystbræmme. Vanskeligheden ved i et primitivt landbrug at dyrke lerjorden har man

da måttet overkomme ved brug af holdbare, dertil egnede plove, gamle dysser og jættestuer, når de døde skulle jordes. Det ved vi som vi dog desværre endnu ikke kender i fynske fund.

Bronzealderen.
(1500—400 f. Kr.)

Materialet fra bronzealderen er indtegnet på tavle III og består af i alt 343 fund fordelt med 113 på ældre, 217 på yngre bronzealder og 13 fra uvis periode. Alle boplads- og gravfund er medtaget. Her vil det undre, at Fyn ligesom det øvrige Danmark ingen bopladsfund kan opvise fra den ældre bronzealder. Fra den yngre periode kendes derimod flere bopladslag, heraf to store ved Hasmark på Nordfyn og Voldtofte ved Flemløse. Egentlige hustomter kendes ikke fra bronzealderen. Gravene er i de ældre afsnit spinkle hellekister eller bulkister, som rummer den døde, og kisten dækkes af en stor jordhøj. I yngre bronzealder er ligbrænding enerådende, og de brændte ben nedlægges i en urne eller et gemme af træ, som nedsættes i en høj i en lille stenkiste; undertiden kan der være mange urnebegravelser i én høj.

For at vise løsfundenes placering i forhold til bopladsernes og gravenes er desuden på tavle III indlagt de samlede depotfund fra mark og mose samt en del løsfund, som kan nøje stedfæstes. For gravfundene gælder det, at den enkelte høj er indlagt, uanset der i den er fremdraget et eller flere fund.

Vi vil nu se på bronzealderfundenes spredning og først prøve, om bosættelsen viser forskelligheder i det ældre og det yngre afsnit. Som nævnt er de yngre fund talrigst, dobbelt så mange som de ældre. Den ulige fundmængde tilslører dog ikke bebyggelsens linier, og af kortet ser vi, at bebyggelsen i den yngre bronzealder i hovedsagen følger den ældre periodes.

Vi spørger nu, om bronzealderens mennesker boede på de samme steder som den yngre stenalders. Her må vi sammenligne kortene

Fig. 4. Deposfund fra den yngre bronzalder. Helnæs.

tavle II og III. Vi begynder i nordvest. Den ret tynde stenalderbebyggelse i Vends herred synes ikke meget ændret i bronzealderen. Den lille stenalderbygd i Skovby herred nogle kilometer sydvest for Bogense er trukket lidt længere mod øst og tillige i en bue mod sydøst om et større fundtomt område i egnen om Særslev, hvor der heller ikke i yngre stenalder var bosættelse af nogen betydning. Lunde og Skam herreder viser nogen ulighed, for så vidt som den gamle bygd her er blevet stærkt udtyndet, men dette kan dog skyldes, at den nyere tids landbrug ved sin intensivitet kan have tilintetgjort mange fund på den frugtbare slette. Også på Hindsholm er fundene meget talsvagere end i den yngre stenalder, men viser dog ubrudt bosættelse ned i bronzealderen. Heller ikke egnen mellem Kerteminde og Nyborg byder større ændringer, og det samme gælder kystbræmmen ned mod Svendborg. Den tætliggende samling af ældre og yngre grave, vi møder på Hesselager Mark, skyldes kammerherre F. Sehesteds ivrige arkæologiske virksomhed i sidste århundrede. Større forskelle mellem stenalderens og bronzealderens bebyggelse kan heller ikke iagttages i kystborten langs sydkysten, selvom Horneland nu har temmelig få fund.

Egentlig er der kun to større uligheder mellem de to kort. Den ene er det landnam, som i bronzealderen har fundet sted nord for Helnæsbugten ved Frederiksgave, hvor især fundene fra den yngre bronzealder forekommer i stort tal — her var det jo, Frederik den Syvende gravede med stor iver. Den anden ulighed er et nyt bebyggelsesområde ved grænsen mellem Båg og Vends herreder. Endelig må opmærksomheden fæstes ved, at en begyndende bortflytning fra kysten ind i landet nu finder sted. Herpå tyder en række fund langs den øvre Odense Å og egnene østfor. Endvidere kendes en del fund langs Odense Ås mellemste og nedre del. Sammenfattende kan efter denne gennemgang siges, at bronzealderens bebyggelse i hovedsagen er den samme som den yngre stenalderens, dog at en tilbøjelighed i retning af landtægt i øens indre ikke må overses.

I bronzealderen foretrækkes stadig lerjorden for sandgrunden, måske dog ikke så udpræget som i den yngre stenalder. Fra ældre bronzealder er 27 af 113 fund fremdraget på sand, fra yngre 70 af 217. Det bliver i gennemsnit for hele bronzealderen mellem en trediedel og en fjerdedel på sand mod ca. en ottendedel i yngre stenalder. Da samtidig forholdet mellem sand- og lerarealet på Fyn skønsmæssigt kan anslås til mellem 1:8 og 1:10, ses altså i tallene for bronzealderen udtrykt en tilbøjelighed hen mod at lægge bostederne på sandjord, selvom bebyggelsen på lerjord stadig er almindeligst. Bosættelsen på sandjord er mest fremtrædende nord for Helnæstbugten.

Jernalderen.

(400 f. Kr.—1000 e. Kr.)

På kortet tavle IV er fundene fra den ældre jernalder, i alt 301, indlagt. Ved særsignaturer udskilles de tre grupper, bopladser, grave og depoter (mosefund) og ligeledes fundene fra hver af den ældre jernalders tre underperioder, den keltiske, den ældre og den yngre romerske jernalder, der henholdsvis dækker tidsrummene 400 f. Kr.—0, 0—200, 200—400. Nu er bopladsfundene blevet talrige, i alt kendes 79, der fordeler sig med 11 på keltisk tid, 37 på ældre romersk og 6 på yngre romersk tid, mens to bærer bebyggelse i begge sidstnævnte perioder; derimod kan de øvrige 23 kun i almindelighed henføres til den ældre jernalder. I enkelte tilfælde giver bopladserne sig til kende som udbredte mørkfarvede lag i marken, sværtede af blåasken fra husenes åbne ildsteder og allehånde organiske levn, som efterhånden omdannes til muld. Når vi som på Lundsgårds mark ved Åsum har omfangsrige lag af denne slags, er det sikkert, at stedet har båret en betydelig bebyggelse, flere huse, måske endog en lille landsby. Men sådanne lag er undtagelser; langt tiere møder vi såre jævne spor af bosættelsen: én eller flere uanselige gruber i undergrunden fyldte med sort „kulturjord“ og mængder af skår fra knuste lerpotter. Disse gruber ligger tit på

lerjord, fordi man her har hentet ler til de stampede husgulve eller til de risflettede vægge, der skulde klines med ler. For at undgå ulempen med de åbne lershuller i marken fyldte man dem sidenhen med sten, med udrømmet affald fra husene og hvad andet, der kunde være for hånden.

Gravenes vidnesbyrd henter vi især fra de store gravpladser, der ikke mindst på Fyn nu bliver et særkende for den ældre jernalder. Man jorder ikke længere som før de døde i høje, men under flad mark. Som i slutningen af bronzealderen anvendes i den tidlige jernalder kun brandgraven: fuldt påklædt lægges den døde på ligbålet, og resten af bålasken bliver med den dodes brændte ben, de uforgængelige dele af dragtudstyret og lerkar med madvarer gravet ned i en lille grube under markens muldiag. Disse uanselige „brandpletter“ træffer vi almindeligt gennem hele jernalderen, men her på Fyn er urnegraven lige så almindelig, i virkeligheden den samme gravform som brandpletten, kun at resterne af den døde efter brændingen nedlægges i en urne. Blandt de 212 lokaliteter med gravfund indtegnede på tavle IV er en del enkeltfund, men mange er egentlige gravpladser, der almindeligt rummer et halvt hundrede grave eller deromkring. Det rigeste findested på Fyn er gravpladsen på Møllegårdsmarken ved Broholm, hvor F. Sehested i sidste århundrede undersøgte 381 grave uden dermed at have udtømt pladsen. Fra ældre romersk jernalder begynder jordfæstelse af den døde ubrændt atter at vinde ind, og vi finder både fra denne og fra det yngre afsnit jordfæstegrave med rigt udstyr af lerkar og andre hjemlige sager sammen med bronzekar og andet gods, som ved handel var indført fra romerriget eller de romerske provinser. Brandgravene er dog stadig langt i overtal.

Endelig har vi en lille gruppe depotfund, i alt 10. Det er som regel lerkar med indhold af mad nedsatte i vand som ofre til guderne. I sjældne tilfælde træffes, f. eks. i Vimose og Kragehul Mose ved Flemløse, store depoter af våben og hærudstyr; de er tydede som en sejrende krigerskares takoffer til krigsguden.

Efter dette udblik over fundmaterialet vil vi betragte fundenes topografiske fordeling lidt nærmere og begynder som sædvanlig mod nordvest, i Vends herred. Her ses en stærk udvidelse af bosættelsen, stærkere end på noget tidligere tidspunkt, og bronzealderbygden, som vi konstaterede i egnene, hvor Båg og Vends herreder mødes, er nu gået op i den sydlige del af den store bygd, som i jernalderen dækker det meste af Vends herred. På dette ret begrænsede område kendes nu ikke mindre end 16 steder med bopladsgruber som de nys skildrede. Af dem er 3 fra keltisk, 8 fra ældre romersk jernalder, mens 5 kun i almindelighed kan dateres til ældre jernalder. Fra Vends herred kender vi endvidere betydelige gravpladser fra keltisk og ældre romersk tid. Fra yngre romertid har man derimod næsten ingen fund i Vends herred.

Denne tætte bygd, som på kortet er mærket nummer 1, skilles ved en fundtom stribe fra en lille, tydeligt afgrænset bygd (2) om Hulse i Brenderup sogn. Atter et område uden fund skiller denne fra den store Slettebygd i Nordfyn, som igen er delt i tre mindre (3—5). Bosættelsen følger ikke nøje bronzealderens, selvom en vis overensstemmelse kan iagttages. Fundene er nu ligesom mere midtsamlede i grupper, hvad især den store bygd 5 i Lunde og Skam herreder viser. Går vi fra Sletten mod syd, træffer vi i egnen om Odense Fjords indre del en ret anselig bygd (6), der viser kraftigere bebyggelse her end i bronzealderen. Den gamle bygd på Hindsholms midte (7) er nu mere udtyndet i forhold til bronzealderen og er rykket mere mod vest. Den ældgamle bygd på landtangen syd for Odense Fjord er helt forsvundet og aftegner sig ikke i jernalderfund.

Derimod dækkes Midtfyn og de østlige strøg mellem Kerteminde og Nyborg af en udstrakt og på sine steder tæt bebyggelse, den fynske hovedbygd. Denne bør man dog neppe forestille sig som en stor og åben, sammenhængende bygd. Snarere var den opdelt i flere mindre (8—16), der skiltes fra hinanden ved ubeboede områder med overdrev og ufører. Disse grænsestræk mellem bygderne kan

vi, som det fremgår af kortet, i dag fastlægge ved det negative træk, at de ingen jernalderfund har. De dækkes i øvrigt af sene stednavnetyper med endelser som -torp og -rød. Af bygderne 8—16 er især nummer 14 i det sydlige indre stor og vidtløftig med mange bopladser og gravpladser fra ældre og yngre romersk jernalder.

Vi går så mod øst og syd mod den lange og brede kystbræmme, sten- og bronzealderfolkets klassiske grund. Men af menneskespor træffer vi nu kun få. Kun ét sted, egnen ved Gudme og Hesselager (15), viser en fortsættelse af tidligere bebyggelse og en temmelig stor befolkning; her fandtes jo den store gravplads på Møllegårdsmarken med 381 undersøgte grave. Men forskellen er ellers slående, idet fundene nu er meget få. Næsten tomme er Nordlangeland og ligeledes Tåsinge, Ærø og småøerne. Først nord for Helnæsbugten, men forrykket yderligere mod nord i forhold til den gamle bronzealderbygd, finder vi atter fyldigere spor efter jernalderbosættelse, afspejlede i småbygderne 17—19.

Det er efter denne gennemgang klart, at bosættelsen i jernalderen ikke fortsætter bronzealderens. Store nye områder er, som vi så det i Vends herred, på Sletten og i den midtfynske storbygd, taget ind under systematisk dyrkning til afløsning af bronzealderens løsere landbrugsform, men til gengæld er i øst og syd ældgamle kulturbygder blevet forladt, og denne opgivelse kan det have sine vanskeligheder at finde nogen årsag til. Som de sene stednavneformer i Syd- og Østfyn viser det, tages dette gamle kulturland først i middelalderen påny ind til dyrkning.

Sydøstfyns folketomhed i jernalderen er neppe et problem, som står i forbindelse med en så vigtig sag som jordbundens kvalitet. Ser man nemlig på jernalderfundenes fordeling på sand- og lergrund, er den ikke stort anderledes end i bronzealderen. Gennem hele den ældre jernalder ligger af 301 fund de 87 på sandjord, altså mellem en trediedel og en fjerdedel. Af de 78 bopladser ligger dog kun 12 på sandjord. Det viser klart, at jernalderbonden ikke veg tilbage for lerjorden, endda ikke for stiv lermuld. I denne forbin-

delse må man dog huske på, at mange bopladsfund, der består af en eller flere affaldsgruber, findes på lerjord, netop fordi nedgravningerne foretoges, for at der kunde skaffes ler til gulve og vægge. Selvom man altså i vid udstrækning boede på lerjord, er spørgsmålet dog, om ikke man, når muligheden lå for, alligevel foretrak den lettere jord. Herpå kunde det tyde, at forholdet mellem sand- og lerjord for hele øen ligger mellem 1:8 og 1:10, mens mellem en trediedel og en fjerdedel af alle jernalderfundene ligger på sandmuld.

Den yngre jernalder. (400 e.Kr.—1000.) For den germanske jernalder, der varer fra 400 til 800, er det vanskeligt ud fra fundene at skrive bebyggelsehistorie. Perioden er den dunkleste i Danmarks forhistorie, på Fyn som alle andre steder i landet, Bornholm med sine rige gravfund dog undtaget. Gennem dette lange tidsspand på 400 år råder en mærkelig fundfattigdom, bopladser er næsten ukendte, måske fordi tomterne ligger under nutidens landsbyer, og gravene er ret fåtallige som regel med fattigt udstyr; netop derfor kender vi vel så få.

På Fyn kender vi ikke en eneste boplads fra germansk jernalder. Også med gravfund er det småt bevendt: ved Marslev en enkelt jordfæstegrav, og i 1945 udgravede Fyns Stiftsmuseum en interessant gravplads med fem jordfæstegrave ved Norup i Lunde herred. Vor bedste kilde til bosættelsen er imidlertid periodens rige guld-fund, guldet, der af danske krigere var hentet herop som bytte eller sold fra det synkende romerrige. Et midtpunkt var den gamle bygd ved Gudme, om Broholm og Hesselager i Sydfyn. Herfra kendes rige fund, i Hesselager Skov optoges en skønt cisereret halsring af guld, på Elsehoved et pragtspænde af guld og senromerske guld-mønter, og tæt ved Lundeborg frempløjedes i 1833 af en nydyrket mark guldringe, brakteater og mange brudstykker, det største guld-fund der kendes i Danmark, sager til en samlet vægt af 4½ kg.

Også fra Midtfyn og Odenseegnen kender vi fund fra germansk

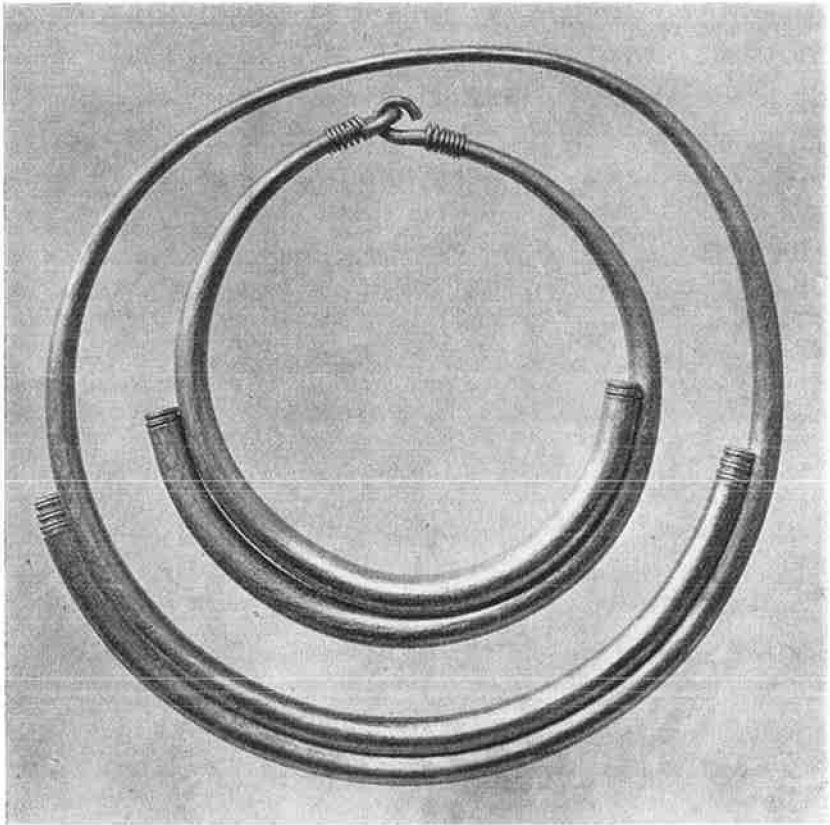

Fig. 5. Guldringene fra Sallingelunde. Germansk jernalder.

jernalder. Men de forekommer lige så spredt som gravfund og skattefund i den følgende periode, vikingetid, den yngre jernalders sidste 200 år. Fra hele den yngre jernalder har kun 60 fund med nøjagtig stedangivelse kunnet indlægges på kortet tavle V. Det er et for spinkelt materiale at bygge på. Noget afgørende siger det ikke om bebyggelsen. Snarest synes denne at have føjet sig ind i de gamle jernalderbygder og at have fortsat disse.

Bebyggelse og stednavne.

Efter udblikket over bebyggelsen på Fyn i oldtiden kunde det have sin interesse at undersøge, om ikke det ad arkæologisk vej

skulde være muligt at nærme sig problemet om *stednavnernes* tilknytning til oldtidens bosættelse.

Som bekendt skelner stednavneforskere mellem ældre og yngre lag inden for vore stednavne. Blandt de yngre er f. eks. navne, der ender på -by, -torp, -tved og flere. De talrige danske stednavne i England viser, at disse navnetyper var levende og i fuldt flor, dengang danskerne i vikingetiden tog land i Danelagen. Men forud for disse yngre typer ligger et ældre lag, især navne på -inge, -lev, -sted, -løse, -um (-heim), som må gå tilbage til forhistoriske tider. Men hvor gamle er de? På grundlag blandt andet af ældgamle personnavne bevarede på arkæologisk datérbare oldsager har stednavnene, der er sammensatte med sådanne personnavne, kunnet fæstnes til folkevandringstid. Men i øvrigt udtaler de fleste stednavnefolk sig med stor forsigtighed om de forskellige stednavnes ælde og gør det med god grund, eftersom materialet er sent overleveret, og de ældste skriftlige kilder for Danmarks vedkommende kun er overmåde sparsomt til stede.

De ældre stednavne må da være fæstnede til deres lokalitet engang før eller senere i oldtiden, og spørgsmålet bliver altså: hvornår? Kan man ad arkæologisk vej nærme sig problemet? Flere nordiske forskere har prøvet det. I Danmark søgte således Marius Kristensen¹⁾ at knytte endelsen -høj i de fynske sognebyer Sønder- og Nørre-Næra sammen med den megalithiske bebyggelse i yngre stenalder. Men dette samt Kr. Amtofts²⁾ og norske og svenske forskeres³⁾ tilsvarende forsøg på at føre stednavnene tilbage til den yngre stenalder og bronzealderen har vist sig ikke at have bærekraft. Jeg har tidligere, i en afhandling i Årbøger for nordisk old-

1) Marius Kristensen, Vore stednavne, deres forvanskning i tidernes løb og bidrag til den rette forståelse af dem. Fortid og Nutid 1914.

2) S. K. Amtoft, Stednavnene som bebyggelses- og religionshistorisk Kildestof, Årbøger f. nord. oldkynd. 1941, s. 256. Samme, Nordiske Gudeskikkelser i bebyggelsehistorisk Belysning, 1948, s. 201 f.

3) Andreas M. Hansen, Landnåm i Norge, 1904. Adolf Noreen, Ur våra ortnamns historia, 1913.

kyndighed og historie, 1946, om den ældre jernalders bebyggelse på Fyn, søgt at nærme mig sagen. På grundlag af det i afhandlingen tegnede kort over de fynske jernalderbopladsler sammenholdt med H. V. Clausens stednavnekort i Årbøger 1916 kunde den formodning udtales, at et samfald synes at være til stede mellem den ældre jernalders bopladsfund og de gamle stednavnetyper. Samtidig har Therkel Mathiasen i sit banebrydende arbejde, Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse, 1948, på bred basis taget problemet om stednavnenes datering op til behandling. På grundlag af et vældigt arkæologisk fundmateriale fra egnen om Holstebro, et materiale, som er indtegnet på store kort, viser han, at de gamle stednavnetyper -ing og -um, der er mest fremtrædende i den egn, med stor sandsynlighed kan dateres til de dele af den ældre jernalder, som ligger mellem 400 f. Kr. til 200 e. Kr.

I det følgende vil vi prøve, om det ganske betydelige fundmateriale, der danner grundlaget for nærværende undersøgelse over Fyns oldtidsbebyggelse, kan tillade daterende slutninger om de gamle stednavne på Fyn.

Til brug for undersøgelsen har jeg med velvillig bistand fra Stednavneudvalget udfærdiget et stednavnekort, der på gennemsigtigt papir er gengivet tavle VI. På kortet, der kan lægges hen over bebyggelsestavlerne, er opført navnene med endelserne -inge, -lev, -sted, -løse og -um (-heim), og på grundlag heraf kan det ses, i hvilket omfang stednavne og oldfund inden for de forskellige perioder dækker hinanden.

De gamle stednavne på Fyn og de omliggende øer, der er medtaget i undersøgelsen, forekommer i et antal af 109 og fordeler sig med 43 på -inge, 32 på -lev, 12 på -sted, 10 på -løse og 12 på -um. De fleste af sidstnævnte hører rimeligvis til den sene af Kr. Hald udskilte gruppe med dativ pluralis-endelsen -um, mens Hald til den gamle gruppe på -heim, hvilken endelse med tiden afsvækkes, kun med sikkerhed henfører ét navn: sognebyen Gudme. Alligevel er dog her alle -um-navne medtaget, da deres sproglige tyding i flere

tilfælde er uvis, og jordfundene kunde tænkes at yde et bidrag til deres datering.

Det ses, at de gamle stednavne samler sig fortrinsvis i fire større bygder: en stor på Midtfyn bredende sig til egnen nord om Nyborg, en næsten lige så stor på den nordfynske slette, samt to mindre, den ene i Vends herred, den anden i egnen om Assens, tavle VI. Navnetyperne synes topografisk jævnt blandede, dog at -lev-navnene er meget fremtrædende på Nordfyn, mens -inge-navnene har overvægten i midtbygdens sydlige del. Store områder er uden gamle navne, således det nordlige Langeland, mens Syd- og Sydøstfyn er næsten blottede, kystbræmmen langs Fyn i vest og nord ligeledes, og endelig møder vi i „skovherrederne“s bakkede moræneland det store tomme område, der først udfyldtes med yngre navne under middelalderens kolonisation.

Hvorledes skal vi nu afgrænse omfanget af det enkelte stednavn, der jo i sig selv er en lille sluttet lokal enhed inden for den større egnbygd? Det må jo i nogen grad komme til at bero på et skøn. På kortet er uden om hvert navn slået en cirkel med halvanden kilometers radius. Disse cirkler angiver skematisk den enkelte stednavnebygds størrelse. Som det vil ses, ligger nemlig på Midtfyn en række -inge-byer tæt sammen med en indbyrdes, ret regelmæssig afstand af knap 3 km, og det samme gælder et antal -lev-byer på den nordfynske slette. Her har vi da en rettesnor for udstrækningen af den enkelte stednavnebygd. Men naturligvis går det ikke at regne med så skematisk en indsnævring. Skellene mellem bygderne har jo været afhængige af mange ting, de har bugtet ind og tunget sig ud underkastet ejerforhold og naturlige terrængrænser; bygdens afgrænsning var derfor selvfølgelig uregelmæssig. Det er da i de følgende beregninger skønnet rettest at regne med en radius af 2 km for hver enkelt stednavnebygd. Når nu et jordfund falder inden for denne 2 km's grænse fra stednavnets midte, regnes det som liggende i den pågældende stednavnebygd, og er afstanden indtil 3 km, ligger fundet i bygdens nærhed. Et absolut samfald

mellem oldfundene og stednavnet i dets nuværende udstrækning som landsby kan man nemlig ikke kræve. For på Fyn finder vi, bortset fra den lille til ældre jernalder daterede hussamling på Lundsgårds mark ved Åsum, endnu ikke i fundmaterialet eksempler på oldtidslandsbyer. Bebyggelsen har da neppe ligget samlet i by, men bredte sig spredt i bygd, et forhold som finder støtte i Mathiasens iagttagelser under Holstebroundersøgelsen og også støttes af et svensk udsagn.⁴⁾

Vi ser først på *den ældre stenalder*s jæger- og fiskersamfund. På forhånd kan man vente, at det ingen forbindelse har med stednavnene. Disse må være afsat af fastboende agerdyrkere, og først fra yngre stenalder brød bonden land i Danmark. Et hurtigt blik på kortet tavle I og stednavnekortet viser da også, at bopladserne som helhed ligger uden for stednavnebygderne. Kun 18 af de 109 stednavne har ældre stenalder bopladser inden for 2 km grænsen, d. v. s. lidt over 16 pct. Stednavnene og den ældre stenalder jægerkultur har da klart nok intet at gøre med hinanden.

På kortet tavle II er dernæst mindesmærkerne fra *den yngre stenalder* opført. Som foran omtalt, samler jo de 667 dysser, jættestuer og bopladser sig i flere tætte bygder. I nord fandt vi to større: en i Lunde og Skam herreder, en på Hindsholm og landtangen mellem Odense Fjord og Kertinge Nor. En tredje breder sig langs Vindinge Ås øvre løb. Derefter er kystbræmmen fra Nyborg mod syd ned til Svendborg samt Langeland tæt dækket af mindesmærker, og kystbygden på Fyn fortsætter efter et tomrum omkring Svendborg videre mod vest over Horne Land til egnen ved Frederiksgave.

Hvorledes rimer nu denne bosættelse med de gamle stednavnes udbredelse? Vi ser, at stenalderbygden i Lunde og Skam herreder har mange gamle stednavne, og det samme gælder for bygden om Vindinge Å. Har vi da ikke på disse to steder et samfald mellem stenalderbygd og stednavnebygd? Jeg tror dog, svaret må blive nej,

⁴⁾Mathiasen, anførte arb., s. 129. E. Hellquist, Om de svenska ortnamnen på -inge, -unge och -unga, 1904.

og begrundelsen får vi ved et blik udover de øvrige stenalderbygder. I Vends herred viser de få grave intet samfald med stednavnene; det samme gælder afgjort bygden på Hindsholm, og ikke mindst bliver uoverensstemmelsen iøjnefaldende, når det ses, at der i hele stenalderbosættelsen langs øens øst- og sydkyst kun findes seks gamle stednavne og på Nordlangeland slet ingen. Men når altså bygd og stednavn i øst og syd ingen forbindelse har med hinanden, må logisk det samme gælde for de to områder i nord- og midtbygden, hvor der forekom et delvist og tilsyneladende samfald. Bebyggelsen dér viser altså kun, at opdyrkningen går tilbage til yngre stenalder, men intet om stednavnenes ælde. Den bristende sammenhæng mellem stenalderbygd og stednavn finder da også udtryk i en statistisk opstilling. Af de 667 mindesmærker ligger kun 198 inden for stednavnenes 2 km grænse og 285 inden for 3 km grænsen, henholdsvis 29 og 43 pct., tal, der begge taler klart nok mod samfald.

For *bronzealderens* vedkommende fremgik bebyggelsens udstrækning af tavle III. Af nøje datérbare fund har vi for bronzealderen 330, fordelt med 113 på ældre, 217 på yngre afsnit. Som helhed viser kortet den samme lokale fordeling af fundene i periodens ældre og yngre tidsafsnit, og det ses endvidere, at bronzealderens bygder i hovedsagen fortsætter den yngre stenalderens bebyggelse, dog at et antal fund i øens sydlige indre, i egnen nord for Helnæs Bugt og ved grænsen mellem Båg og Vends herreder afspejler nybrud i løbet af bronzealderen.

Hvad der før under yngre stenalder blev sagt om oldtidsbygd og stednavn gælder derfor også for bronzealderen. Af den ældre bronzealderens 113 fund ligger 56 inden for stednavnenes 2 km grænse, d. v. s. 50 pct.; i den yngre periode finder vi 87 af de 217 fund inden for 2 km grænsen, hvad der omregnet giver 38 pct. Det er tal, der er for svage til at begrunde et samfald mellem bebyggelse og stednavn. Selvom man udvider stednavnegrænsen til 3 km, øges tallene for de to afsnit kun til henholdsvis 63 og 55 pct., og resultatet

ændres ikke afgørende derved. Som for yngre stenalderens vedkommende ser det da heller ikke ud til, at der i bronzealderen er forbindelse mellem bygd og stednavne.

Vi vil nu betragte forholdene i *jernalderen*. Her gav jo de 301 fund på kortet tavle IV et billede af bebyggelsen, og det blev foran vist, at denne lader sig opdele i 19 større og mindre områder, der kan betegnes som bygder. Her skal af fremstillingen foran kun gentages hovedtrækkene: Bemærkelsesværdig er den store, tætte bygd i Vends herred (nummer 1), hvor der i keltisk og ældre romersk jernalder er foregået et kraftigt landnam. Nordbygden er også udvidet, eller rettere: en ny bygd (3) er opstået i Skovby herred syd for Bogense, for ser man nøjere til, finder man den tydeligt adskilt fra den østligere slettebygd (5) ved et flere kilometer bredt, fundtomt område fra nord til syd. Går vi til øens midte, ser vi storbygden dér brede sig længere mod nord, vest og syd end tidligere; dog fremgår det af kortet, at den ved fundtomme stræk er opdelt i flere større og mindre partier, af hvilke den tætte sydbygd (14) er mest iøjnefaldende. Endelig har vi øst for Assens et tydeligt bebyggelsesområde opdelt i tre mindre (17—19). Overraskende er det negative træk, at den gamle sten- og bronzealderbebyggelse på det sydøstlige og sydlige Fyn er forsvundet i jernalderen, et overmåde vigtigt træk, man bør fæste sig ved.

Vi gør nu et forsøg på at sammenligne de gamle stednavnetypers topografi med jernalderfundenes. Lægges stednavnekortet over tavle IV, vil man straks se, at der er en forbavsende lighed til stede mellem de to kort. Til stednavnene i Vends herred svarer den tætte jernalderbebyggelse dér. Ligeså i nordbygden, hvis deling i en stor vestlig og en stor østlig bygd (3 og 5) forbavsende nøjagtigt svarer til opdelingen i en vestlig og østlig gruppe af stednavnene her. Et lignende samfald viser sig som helhed overalt, også således, at hvor fundene ikke er til stede, dér fattes også de gamle stednavne.

Men finder dette samfald mellem bygd og stednavn nu også udtryk i en talmæssig opstilling? I hosstående tabel vises, i hvil-

ken udstrækning navnene i de fem gamle stednavnegrupper har ældre jernalders fund inden for 2 km grænsen. Det ses, at de store grupper -lev og -inge kommer ind med høje procenter, langt højere

Stednavnetype	Antal med ældre jernalders fund inden for 2 km	Procent
-inge (43).....	36	83.7
-lev (32).....	31	97
-sted (12).....	9	75
-løse (10).....	8	80
-um (12).....	9	75

end sten- og bronzealderens, -inge med 83.7 pct, -lev endog med 97 pct. Forskellen mellem de to navnegrupper er dog kun tilsyneladende. Eftergår man nemlig -inge-navnene på kortene, ses det, at kun Gesinge og Bregninge på Tåsinge ligger mere end 3 km fra jernalderfund, og det vil sige, at alle navnene på -inge bortset fra disse to ligger i eller nær jernalderbebyggelsen. Det må samtidig bemærkes, at flere -inge-byer findes uden for de større jernalderbygder, men de samme -inge-byer har dog jernalderfund inden for 2 km grænsen. Verninge har således en boplads, Millinge to gravpladser.

På linie med navnene på -lev og -inge synes også de to mindre grupper på -sted og -løse at ligge. Procenterne er her 75 og 80. Ganske vist er disse navne ikke talrige og derfor lidet egnede for en statistisk behandling, men alligevel viser både tal og kort sammenhæng mellem stednavne og jernalderfund. For byerne på -sted gælder det, at de, der ikke har fund inden for 2 km grænsen, nemlig Langsted, Ølsted og Herrested, dog alle ligger ret nær ved jernalderbygder eller i hvert fald ved fundsteder. For navnene på -løse er forholdet det samme; dog ligger Jordløse samt Strammelse på Tåsinge isoleret, men her må vi, som overhovedet ved en undersøgelse af denne art, gøre os det klart, at materialet, der arbejdes med, er fuldt af brist. Trods den forholdsvise fundrigdom må vi

regne med, at jorden endnu gemmer talrige fund, og at mangt og meget, som bonden under markarbejdet er stødt på, ikke er kommet til forskningens kundskab. Bopladsernes simple lerkarskår og gravfeltternes itupløjede urner fanger ikke plovmandens og drænggraverens blik, og vistnok når kun de færreste fund ind til museerne.

Tilbage står de 12 navne med endelsen -um. Som foran nævnt henfører Kr. Hald flertallet af dem til den yngre gruppe med dativ pluralis-endelsen -um, medens han kun regner ét navn, Gudme, hvis endelse er et afsvækket -heim, til det ældre lag. Netop denne landsby ligger i en jernalderbygd (15), hvad der sandsynligvis daterer navnet, men i øvrigt skal jeg angående de fynske navne på -um kun gøre opmærksom på, at 9 af de 12 navne, eller 75 pct., har ældre jernalders fund inden for 2 km grænsen. Men af disse fund kan ganske vist de fleste lige så vel henføres til de pågældende -um-navnes nære nabobyer med andre gamle endelser, og kortene giver da ikke noget afgørende bidrag til dateringen af de fynske navne på -um.

Til kontrol af beregningsmåden i det foregående kan man nu også spørge: *Hvor mange* jernalderfund ligger *i* og hvor mange *uden for* de gamle stednavnebyer? Regner vi stadig med 2 km grænsen, viser det sig, at 207 af de 301 fund ligger indenfor, d. v. s. 69 pct., men desuden ligger 48 mellem 2 og 3 km fra stednavnenes midte, i alt altså kun 46 uden for 3 km grænsen; det giver 85 pct. for fund i eller i nær tilknytning til stednavnebygderne. Det svarer nogenlunde til resultatet, vi ovenfor nåede, og alt i alt ser det da ud til, at der er et topografisk samspil, et almindeligt samfald til stede mellem den ældre jernalders bebyggelse og de gamle stednavne. Logisk må da disse dateres til tidsrummet 400 f. Kr. — 400 e. Kr.

En meget tydeligere udtalt identitet mellem stednavn og bebyggelse kan neppe ventes. Som nævnt, har jo fundmaterialet sine brist; også kan gamle stednavne i tidens løb vel være forsvundne fra lokaliteter, hvor vi har jernalderfund; det kan være sket på

mange måder, f. eks. ved affolkningskatastrofen i 14. århundrede under Den sorte Død. Endelig ligger jo en vis vilkårlighed deri, at der til undersøgelsen er valgt kun de fem almindeligste gamle stednavnetyper. Det er klart, at der ved siden af dem også kan have levet andre stednavne af lige så høj ælde. Her vover jeg mig til — ikke ud fra filologiske, men fra arkæologiske skel — blandt andre blot at pege på navne som Holse ved Brenderup, Fravde og Lindved (1448: Holswith, 1314: Frawith, 1501: Linduet). Samfaldende med disse tre lokaliteter, der oprindeligt alle endte på -ved, har vi nemlig tre grupper med 13 ældre jernalders fund, som sandsynligvis daterer disse tre stednavne. De ligger i byggerne 2, 10, 9.

Ja, selv øens navnkundige gamle helligplads, *Odense*, vover jeg at røre ved! Mærk her den tætte bebyggelse på fundkortet sydligt i bygden nr. 6. I den nuværende nordre bydel, fra banegårdsterrænet nordpå til Annasholm, er fremdraget syv fund, hvoraf to bopladsfund. Man vil spørge: Er en forbindelse tænkelig mellem denne bebyggelse og Odenses navn? Naturligvis behøver disse fund kun at betyde, at der findes en gammel jernalderbebyggelse i og ved Odense, og navnet Odense kan jo være tillagt senere. Alligevel er der grund til at pege på, at Odins navn nok kan være fæstnet til en bebyggelse så langt tilbage i forhistorisk tid. Adskillige kilder, heriblandt Tacitus' *Germania* fra o. 100 e. Kr., tyder på, at asadyrkelsen går tilbage til romersk jernalder⁵⁾. Derimod kan vi ikke spore den tilbage til keltisk jernalder (400 f. Kr. — 0), og det er i øvrigt værd at mærke, at der fra denne periode ingen fund er mellem de syv fra Odense nordre bydel. Det er da vel tænkeligt, at Odenses navn går tilbage til den ældre romerske jernalder, de første to århundreder af vor tidsregning.

Når det nu i den foregående redegørelse er set, at de fem gamle stednavnetyper — blandt navnene på -um måske dog kun Gudme — må høre den ældre jernalder til, opstår det spørgsmål, om ikke der

⁵⁾ Se også J. Brøndsted, *Danmarks Oldtid III*, s. 252 f.

kan påvises endnu ældre stednavne end disse. For i sten- og bronzealder har man jo også haft navne på de steder, hvor man selv og naboen færdedes. Det må imidlertid antages, at på Fyn praktisk talt alle disse tidligste navne nu er forsvundne. Og grunden hertil er vistnok dyrkningsformens ændring i tidlig jernalder. I sten- og bronzealderen var bosættelsen mindre stedfast⁶⁾; man kendte neppe til at gøde ageren på anden måde end ved at brænde skoven af på et nyt sted, når den gamle jord ikke længere havde ydekraft. Dette „svedjebrug“ krævede, at bonden skiftede ophold. I jernalderen bliver bebyggelsen derimod fast og varig. Man har peget på⁷⁾, at ved jernalderens begyndelse ca. 400 f. Kr. trængte ved kulturindflydelser syd- og vestfra nye landbrugsmetoder herop. Den vigtigste blandt dem var måske, at kvæget førtes på stald, hvad der atter medførte udnyttelse af gødningen til øgelse af avlingen på agrene. Herved skabtes forudsætningerne for en varigere bebyggelse. Agerbrugeren blev da i en vis forstand stavnsbunden, og dermed fik stednavnene den nødvendige betingelse for at kunne slå rod.

For Vestjyllands vedkommende mener Therkel Mathiassen⁸⁾, at de ret talrige „kortnavne“ i disse egne, usammensatte navne som Sir, Bur, Asp, Navr, kan gå tilbage til enkeltgravfolkets erobring af Jylland i jættestuetid. Men dette synspunkt må uanset dets holdbarhed for Vestjylland lades ude af betragtning, når talen er om Fyn, da sådanne kortnavne kun spiller en ringe rolle i stednavnestoffet her. På Fyn taler det samlede materiale, stednavne og jordfund, for, at *vore ældste stednavne er fæstnede i ældre jernalder* og ikke i tidligere forhistoriske perioder.

Med henførelsen af de gamle stednavne til ældre jernalder er der altså vundet en datering af disse til tiden 400 f.—400 e. Kr.

⁶⁾ G. Hatt, Landbrug i Danmarks Oldtid, s. 134 f. Mathiassen, anf. arb., s. 131.

⁷⁾ Hatt, anf. arb., s. 105 og 135.

⁸⁾ Mathiassen, anf. arb., s. 132 f.

Men 800 år er et langt tidspand, og det var unægtelig ønskeligt, om tidsfæstelsen lod sig nærmere afgrænse, og iagttagelser kunde gøres om stednavnenes indbyrdes alder. Dette synes dog ikke muligt ud fra det fynske jordfundne materiale, hvor fundene fra den ældre jernalders tre perioder, keltisk, ældre og yngre romersk tid, som helhed er lokalt jævnt opblandede. Dog får vi et vigtigt fingerpeg i Vends herreds bebyggelse. Det vil på kort IV ses, at de af fundene, der kan henføres til bestemt periode, alle hører keltisk og ældre romersk tid til, 400 f.—200 e. Kr. Det kunde tyde på, at det snarest er i disse to perioder, stednavnene er fæstnede. I øvrigt har bosættelsen i yngre romertid, 200—400, uden for Vends herred stedligt fulgt den ældre; dog ligger den mulighed ikke fjern, at de fem stednavnetyper har været produktive også ned i yngre romersk jernalder efter år 200. Om de muligt har været det også i den yngre jernalder (400—1000 e. Kr.) kan det fynske materiale, der er indtegnet på kortet tavle V, intet sige om.

Til slut blot et par ord om de navnetyper, der af stednavneforskningen anses for unge. Jeg har tegnet et ikke her gengivet kort over navnene på -by, -torp, -rød (-rud, -rod), -bølle (-bøl), -toft, -bjerg og undersøgt deres forhold til den ældre jernalders bebyggelse. De fremkomne procenttal viser, at disse navnetyper næppe har nogen forbindelse med så gammel eller endnu ældre tid. Af de 70 navne på -by, der jo af stednavneforskningen henføres til vikingetid, middelalder og senere tid, havde de 59 pct. jernalderfund inden for deres 2 km grænse, og 41 pct. udenfor. Nøjagtig samme procent gælder for de 206 navne på -torp. Disse to navnegrupper kan derfor ikke have nogen forbindelse med jernalderbebyggelsen, og tallene for navnene på de tre mindre grupper på -toft, -rød og -bølle viser uafhængigheden endnu tydeligere. Endelig er der navnene på -ager og -bjerg. De første er for fåtallige at grunde en statistik på, hvorimod navnene på -bjerg er talstærkere repræsenteret. De fleste af dem har ikke på kortene nogen tilknytning til den ældre jernalders bebyggelse. En undtagelse herfra er dog Guld-

bjerg ved Bogense samt Gudbjerg, Albjerg og Galbjerg i jernalderbygden ved Gudme (15). Disse tre synes ligesom Gudme, der i ældre navneform afspejler et oprindeligt Gudheim, at have tilknytning til denne gamle bygd, og det er derfor muligt, at de går tilbage til den ældre jernalder, men bevises kan det ikke.